Θεματικά Εργαστήρια

Ηλεκτρονικό Ενημερωτικό Δελτίο

Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Μάρτιος 2022 | Τεύχος 01

Ιστορία και Συνδικάτα
Σωματεία και Ιστορία

Χάρης Αθανασιάδης

INE
Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ 2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

Πράξη «Διεύρυνση της Λειτουργίας και των Δράσεων του Παρατηρητηρίου Κοινωνικών και Οικονομικών Εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας της ΓΣΕΕ»

Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα:
«Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού, Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση»

Πράξη:
«Διεύρυνση της Λειτουργίας και των Δράσεων του Παρατηρητηρίου Κοινωνικών και Οικονομικών Εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας (ΙΝΕ) της ΓΣΕΕ» MIS 5000996

Πακέτο Εργασίας 7:
«Κύκλος Διαδικτυακών Θεματικών Εργαστηρίων (Online Workshops)»

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ 2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ
Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Εμμανουήλ Μπενάκη 71 Α, 106 81, Αθήνα
Τηλ: 210 3327710 • Fax: 210 3304452
www.ineobservatory.gr • www.inegsee.gr

Συγγραφέας:
Χάρης Αθανασιάδης

Σχεδιασμός - σελιδοποίηση:
Γιάννης Γιαννακόπουλος

Οι απόψεις που διατυπώνονται στο παρόν κείμενο είναι του συγγραφέα και δεν εκφράζουν κατ' ανάγκη τις θέσεις της ΓΣΕΕ.

Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή μετάφραση όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη. Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.

ISSN: 2732-9879
ISBN: 978-618-5668-01-3
Copyright © ΙΝΕ ΓΣΕΕ

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ 2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

06 **ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ**

07 **ΣΥΝΤΟΜΟ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΙΣΗΓΗΤΗ**

08 **ΕΙΣΑΓΩΓΗ**

09 **1. Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ**

11 1.1. Η ΜΙΣΘΩΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

13 1.2. ΟΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

15 1.3. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΣΥΓΚΥΡΙΑΣ

18 **2. ΟΙ ΠΑΡΑΤΑΞΕΙΣ**

20 2.1. ΟΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΕΣ

22 2.2. ΟΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΕΣ

24 2.3. ΟΙ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΙ (ΒΕΝΙΖΕΛΙΚΟΙ)

26 **3. ΣΥΝΔΙΚΑΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ**

28 3.1. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΞΑΙΡΕΣΗ

31 3.2. Ο ΣΥΓΚΡΟΥΣΙΑΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ

36 3.3 Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ

38 **4. ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΟΛΟΜΕΛΕΙΑ**

41 ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ

Το Ινστιτούτο Εργασίας της ΓΣΕΕ, στο πλαίσιο της Πράξης με τίτλο *«Διεύρυνση της λειτουργίας και των δράσεων του Παρατηρητηρίου Κοινωνικών και Οικονομικών εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας (ΙΝΕ) της ΓΣΕΕ»* και του Υποέργου 1 *«Διεύρυνση της λειτουργίας και των δράσεων του Παρατηρητηρίου Κοινωνικών και Οικονομικών εξελίξεων του Ινστιτούτου Εργασίας (ΙΝΕ) της ΓΣΕΕ»*, *οργανώνει* **«Κύκλο διαδικτυακών θεματικών εργαστηρίων» (Online Workshops).** Τα υπό διαπραγμάτευση ζητήματα αφορούν (μακρο ή μικρο) οικονομικά, κοινωνικά, εργασιακά και εκπαιδευτικά θέματα κομβικού ενδιαφέροντος για τον κόσμο της μισθωτής εργασίας και το σύνολο του εργατικού δυναμικού, τα οποία εμπίπτουν στην επιστημονική και ερευνητική εστίαση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

Το Διαδικτυακό Θεματικό Εργαστήριο με τίτλο *«Ιστορία και Συνδικάτα: Σωματεία και Ιστορία»* υλοποιήθηκε στις 29/09/2021. Εισηγητής του εργαστηρίου ήταν ο Χάρης Αθανασιάδης, καθηγητής του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου με γνωστικό αντικείμενο «Δημόσια Ιστορία». Το θεματικό εργαστήριο βασίστηκε στην παρουσίαση εισήγησης, την οποία ακολούθησε ανταλλαγή απόψεων και σύνθεση προβληματισμών σε επίπεδο ολομέλειας. Η εισήγηση, καθώς επίσης οι προβληματισμοί και τα συμπεράσματα του διαδικτυακού θεματικού εργαστηρίου, αποτυπώθηκαν στο παρόν Ηλεκτρονικό Ενημερωτικό Δελτίο.

Ο Υπεύθυνος της Πράξης

Χρήστος Γούλας, PhD
Διευθυντής ΙΝΕ ΓΣΕΕ

ΣΥΝΤΟΜΟ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΙΣΗΓΗΤΗ

Ο Χάρης Αθανασιάδης είναι καθηγητής στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου και διευθυντής του μεταπτυχιακού προγράμματος «Δημόσια Ιστορία» στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Οι δημοσιεύσεις, το ερευνητικό έργο και η δημόσια παρουσία του επικεντρώνονται στην Ιστορία της Εκπαίδευσης, την Ιστορία του Εργατικού Κινήματος και τη Δημόσια Ιστορία. Η πιο γνωστή από τις μελέτες του, Τα αποσυρθέντα βιβλία (γ΄έκδοση, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2018), αποτελεί μία ανάλυση των αντιπαραθέσεων που αναπτύσσονται για τη σχολική μας Ιστορία και, ταυτόχρονα, μία ανατομία των αναπαραστάσεων που κυριαρχούν στη δημόσια σφαίρα για το εθνικό μας παρελθόν.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το κείμενο αυτό ανασυνθέτει σε εντελώς αδρές γραμμές τη συγκρότηση και πορεία των συνδικαλιστικών οργανώσεων στην Ελλάδα από τα τέλη του 19ου αιώνα έως σήμερα. Επιμένει ιδιαίτερα σε τρεις πτυχές: α) στην αρχική περίοδο της αυτοσυνείδησης και θεσμικής συγκρότησης του εργατικού κινήματος, οι οποίες ξετυλίγονται αργά ανάμεσα στο 1870 και στο 1910, επιταχύνονται κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20ού αιώνα και κορυφώνονται το 1918, με την ίδρυση της ΓΣΕΕ, β) στις εσωτερικές διαφοροποιήσεις του κινήματος και τη διαμόρφωση των συνδικαλιστικών παρατάξεων κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου (1918-36), οι οποίες αντιστοιχούν ιδεολογικά (και συχνά συνδέονται οργανωτικά) με τις ιδεολογικά σύστοιχες πολιτικές παρατάξεις – μια πραγματικότητα που καθόρισε την ιστορική πορεία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος και γ) τις ωσμώσεις συνδικάτων και κράτους που, ως ειρωνεία της ιστορίας, στην ευνοϊκή ευρωπαϊκή τριακονταετία (1945-74) λειτούργησαν ανασχετικά, ενώ στη δυσμενέστερη (1974-1989) συνεισέφεραν σημαντικά στην οικοδόμηση του κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα. Παράλληλα, παρουσιάζονται και σχολιάζονται ακροθιγώς ορισμένες από τις πολλές ιστορικές και κοινωνιολογικές μελέτες, οι οποίες με τα πραγματολογικά στοιχεία που προσκόμισαν και τις αναλύσεις που πρότειναν, επηρέασαν το ερμηνευτικό σχήμα ετούτης της συνοπτικής ιστορικής ανασύνθεσης. Τέλος, όταν η ανάλυση φθάνει στο παρόν, παρατίθενται –ως σύνοψη της γόνιμης συζήτησης που διεξήχθη στο οικείο θεματικό εργαστήριο– ορισμένες διαπιστώσεις για τις έμφυλες διαστάσεις του κινήματος και κάποιες πρώτες σκέψεις για τα προβλήματα που θέτει στο κίνημα η γενίκευση της επισφαλούς εργασίας.

1.
Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ

Όταν προσεγγίζουμε ιστορικά ένα κοινωνικό κίνημα, το πρώτο που ενδιαφέρει είναι οι απαρχές του, οι προϋποθέσεις δηλαδή και οι διαδικασίες της συγκρότησής του: Πότε, πώς και γιατί συγκροτήθηκε το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα;

1.1. Η ΜΙΣΘΩΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Η πρώτη και εντελώς απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η ανάδυση στο κοινωνικό προσκήνιο της μισθωτής εργασίας. Δεν μπορεί να υπάρξει εργατικό κίνημα, και πολύ περισσότερο η θεσμική του έκφραση, οι συνδικαλιστικές δηλαδή οργανώσεις, χωρίς την ταυτόχρονη ύπαρξη της μισθωτής εργασίας. Στην Ελλάδα, η μισθωτή εργασία εμφανίστηκε αρχικά στον αγροτικό χώρο, κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Αγρότες των ορεινών χωριών εργάζονταν ως εργάτες γης στις δυναμικές και εκχρηματισμένες σταφιδοκαλλιέργειες της βόρειας Πελοποννήσου. Εργάζονταν περιστασιακά, ορισμένους μήνες το χρόνο, ώστε να καλύψουν τον ετήσιο οικογενειακό τους προϋπολογισμό.

Η πιο κρίσιμη εξέλιξη ήταν η μετάβαση από το χωράφι στο εργοστάσιο. Η μετάβαση αυτή εκτυλίχθηκε σταδιακά κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα. Το εκσυγχρονιστικό εγχείρημα του Τρικούπη (δεκαετία του 1880) σε συνδυασμό με την κρίση της σταφίδας (δεκαετία του 1890) έστρεψε ένα τμήμα των εργατών γης στη νεογέννητη βιομηχανία, τα μεταλλεία, τη ναυτιλία και τους σιδηροδρόμους. Κρίσιμες μάζες εργατών άρχιζαν να συγκεντρώνονται στις πρώτες ελληνικές βιομηχανικές πόλεις: Τον Πειραιά, το Βόλο, την Πάτρα, τη Σύρο, το Λαύριο. Η τάση αυτή εντείνεται στις δυο πρώτες δεκαετίες του εικοστού αιώνα, καθώς διευρύνεται ο κύκλος εργασιών στο δευτερογενή τομέα. Σημαντικά συντελεί και ο εδαφικός διπλασιασμός της Ελλάδας που επιτεύχθηκε με τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-13: Εκτός από την αύξηση του πληθυσμού (και άρα τη διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς), μία επιπλέον σημαντική πόλη-λιμάνι, η Θεσσαλονίκη, περιήλθε εντός των συνόρων του ελληνικού κράτους.

Παρόλα αυτά η μισθωτή σχέση παρέμενε για τους περισσότερους εργαζομένους μία περιστασιακή, συμπληρωματική, δευτερεύουσα επιλογή. Ο στόχος τους ήταν η σύντομη επιστροφή στο χωριό, πράγμα που δεν επέτρεπε την ανάπτυξη ενός διακριτού εργατικού τρόπου ζωής και ενός συστήματος αξιών διαφορετικού, πιο νεωτερικού, πιο ριζοσπαστικού από τον παραδοσιακό αγροτικό.

Κρίσιμη από αυτή την άποψη ήταν η δεκαετία του 1920 όταν ένα σημαντικό τμήμα των μισθωτών, οι μικρασιάτες πρόσφυγες, οι οποίοι συγκρότησαν συνοικίες στα όρια των πόλεων, μην έχοντας πλέον χωριό επιστροφής, προσδέθηκαν σταθερά στο δευτερογενή τομέα. Η σταθερή μισθωτή σχέση έγινε πλέον ο κανόνας.

Η ύπαρξη, ωστόσο, εργατών και γενικότερα μισθωτών υπαλλήλων, παρότι απολύτως αναγκαία προϋπόθεση, δεν αρκεί για τη συγκρότηση εργατικού κινήματος. Όπως ακριβώς η ύπαρξη γυναικών δεν αρκεί για την εμφάνιση φεμινιστικού κινήματος. Ούτε οι οικονομικές και κοινωνικές πιέσεις, οι χαμηλοί μισθοί, τα εξαντλητικά ωράρια και οι κακές συνθήκες εργασίας και διαβίωσης μετατρέπονταν αυτόματα σε κίνημα με οργανώσεις, διάρκεια και σχέδιο. Συνήθως οδηγούσαν στη μοιρολατρία ή στην καλύτερη περίπτωση εκτονώνονταν περιστασιακά με αυθόρμητες εξεγέρσεις, όπως στα μεταλλεία της Σερίφου. Για να συγκροτηθεί ένα κοινωνικό κίνημα δεν αρκούν οι κοινωνικές προϋποθέσεις, χρειάζονται και οι ιδεολογικές.

1.2. ΟΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ

Η πλέον αξιοσημείωτη από τις ιδεολογικές προϋποθέσεις για τη συγκρότηση του ελληνικού εργατικού κινήματος ήταν η ανάπτυξη της εγχώριας σοσιαλιστικής σκέψης και δράσης. Οι πρώτοι Έλληνες σοσιαλιστές, επηρεασμένοι από τον μαρξισμό της Β΄ Διεθνούς (η οποία ιδρύθηκε στο Παρίσι το 1889, στα εκατόχρονα της Γαλλικής Επανάστασης), εισήγαγαν στην Ελλάδα, κατά τη δεύτερη κυρίως δεκαετία του 20ού αιώνα, τη θεωρητική συζήτηση για τις κοινωνικές τάξεις και την ταξική πάλη. Έδωσαν με τον τρόπο αυτό στους εργάτες μία διακριτή συλλογική ταυτότητα και στις εργατικές κινητοποιήσεις σχέδιο και προσανατολισμό.

Από τις πρώτες μαρξιστικές αναλύσεις της ελληνικής κοινωνίας αξίζει να αναφερθεί «Το κοινωνικόν μας ζήτημα» του Γεώργιου Σκληρού, το οποίο κυκλοφόρησε τον Ιούνιο του 1907, ενόσω ο Σκληρός (πραγματικό όνομα: Κωνσταντινίδης) σπούδαζε ιατρική στη Γερμανία. Το βιβλίο προκάλεσε μεγάλη συζήτηση στους κύκλους της αθηναϊκής διανόησης ακριβώς διότι έθετε στο επίκεντρο το «κοινωνικό ζήτημα» - ουδείς έως τότε γνώριζε κάποιο κοινωνικό ζήτημα· όλοι ήξεραν το εθνικό ζήτημα, τη Μεγάλη Ιδέα, αυτή μονοπωλούσε τη δημόσια ζωή. Στο εξώφυλλο του βιβλίου αναγραφόταν η ρήση του Ηράκλειτου «Πόλεμος πατήρ πάντων», μα ο συγγραφέας δεν εννοούσε τους αλυτρωτικούς πολέμους που όλοι ανέμεναν, οι οποίοι θα ξεσπάσουν πράγματι 5 χρόνια αργότερα (οι Βαλκανικοί του 1912-13, η συμμετοχή της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο το 1917 και η Μικρασιατική Εκστρατεία του 1919-22). Ο Σκληρός εννοούσε τον ταξικό πόλεμο, που διεξάγεται ήδη αδιόρατα –ισχυριζόταν– μα που πρέπει να γίνει ορατός, να ενταθεί, έτσι μόνο θα προκόψουμε ως κοινωνία και έθνος. Την αρχή θα κάνουν οι εργάτες –πρόβλεπε– «η πλέον πιεζόμενη και αδικούμενη τάξις». Θα ακολουθήσουν οι μικροαστοί των πόλεων και τέλος η «πλουτοκρατία» θα «παύση τον μεταξύ της ψευτοπόλεμον», θα συγκροτηθεί και αυτή σε τάξη και θ' «αρχίση τον αληθή πόλεμον με τους νέους πραγματικούς επικίνδυνους εχθρούς».

Η οργανωτική ανάπτυξη των σοσιαλιστών ήταν αναντίστοιχη με τη θεωρητική τους συνεισφορά. Αξιοσημείωτες ορανώσεις ήταν μόνον δύο, οι οποίες μάλιστα

είχαν συγκρουσιακές σχέσεις μεταξύ τους: Το «Σοσιαλιστικό Κέντρο Αθηνών», που ιδρύθηκε το 1914 με πρωτεργάτη τον Νίκο Γιαννιό, έναν σημαντικό δημοτικιστή δημοσιογράφο και συγγραφέα, και η «Φεντερασιόν», μια δραστήρια οργάνωση με σημαντική γείωση στην εργατική τάξη της Θεσσαλονίκης, ιδιαίτερα ανάμεσα στους Εβραίους, και σημαντική προσωπικότητα τον Αβραάμ Μπεναρόγια.

Και οι δυο (μα περισσότερο η Φεντερασιόν) θα μετάσχουν το 1918 στην ίδρυση του ΣΕΚΕ, του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος, και θα επηρεάσουν τις διαδικασίες που οδήγησαν στην ίδρυση της ΓΣΕΕ. Μια τρίτη διακριτή ομάδα πολιτικών και διανοουμένων που επηρεάστηκε από τις σοσιαλιστικές ιδέες ήταν οι «Κοινωνιολόγοι» του Αλέξανδρου Παπαναστασίου, οι οποίοι λειτούργησαν ως αριστερή πτέρυγα της βενιζελικής παράταξης και επηρέασαν την εργατική πολιτική του Βενιζέλου. Διότι, ασφαλώς, η ηγετική μορφή στην πολιτική σκηνή της δεύτερης δεκαετίας του 20ού αιώνα ήταν ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος ίδρυσε το κόμμα των Φιλελευθέρων και δρομολόγησε τον αστικό εκσυγχρονισμό της Ελλάδας (συνεχίζοντας και ολοκληρώνοντας το πρωθύστερο εγχείρημα του Χαρίλαου Τρικούπη). Μέρος αυτού του φιλελεύθερου αστικού εκσυγχρονισμού υπήρξε και η εισαγωγή της πρώτης ολοκληρωμένης εργατικής νομοθεσίας. Ένας από αυτούς τους νόμους, ο νόμος 281 του 1914 «περί σωματείων», αποτελεί τη νομική βάση της ίδρυσης συνδικάτων. Ως βασικότερη ρύθμισή του θεωρήθηκε εκείνη που απαγόρευε σε εργάτες και εργοδότες να ανήκουν στην ίδια οργάνωση, θέτοντας έτσι οριστικό τέλος στη συντεχνιακή παράδοση των σωματείων αλληλεγγύης.

Συμπερασματικά, η σοσιαλιστική διανόηση και οι μικρές σοσιαλιστικές οργανώσεις σε συνδυασμό με τον αστικό εκσυγχρονισμό που δρομολόγησαν οι Φιλελεύθεροι του Βενιζέλου λειτούργησαν ως καταλύτες, ώστε οι νέες κοινωνικές συνθήκες που δημιουργούσε η εκβιομηχάνιση της χώρας να εκφραστούν με τη συγκρότηση του σύγχρονου εργατικού συνδικαλιστικού κινήματος.

1.3. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΣΥΓΚΥΡΙΑΣ

Τόσο όμως οι κοινωνικές, όσο και οι ιδεολογικές και πολιτικές προϋποθέσεις χρειάζονται την κατάλληλη πολιτική συγκυρία για να εκφραστούν θεσμικά, για να αποκτήσει δηλαδή το εργατικό κίνημα οργανωτική έκφραση αναγνωρισμένη από το κράτος. Απρόσμενο ρόλο στην κατεύθυνση αυτή έπαιξε το λεγόμενο Συνέδριο της Ειρήνης, το οποίο συγκλήθηκε στις αρχές του 1919 στο Παρίσι για να επιμερίσει κόστη και οφέλη στους ηττημένους και τους νικητές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Επιχειρώντας να αυξήσει τα εθνικά οφέλη από τη συμμετοχή του στη συμμαχία των νικητών, ο Ελευθέριος Βενιζέλος πρόβαλλε συστηματικά την Ελλάδα ως ένα σύγχρονο από όλες τις απόψεις ευρωπαϊκό κράτος απέναντι σε μια παρωχημένη Οθωμανική Αυτοκρατορία. Από ένα νεωτερικό ευρωπαϊκό κράτος δεν θα μπορούσε να λείπει, ωστόσο, το θεσμικά συγκροτημένο εργατικό κίνημα, τόσο στην οικονομική του εκδοχή (συνδικαλιστικές οργανώσεις) όσο και στην πολιτική του εκδοχή (σοσιαλιστικό κόμμα). Για τον λόγο αυτό, από τη θέση του πρωθυπουργού, ο Βενιζέλος παρείχε εμμέσως κρατική υποστήριξη στις διεργασίες των διάσπαρτων σωματείων που οδήγησαν στην ίδρυση της ΓΣΕΕ, όπως και των μικρών σοσιαλιστικών οργανώσεων που οδήγησαν στην ίδρυση του ΣΕΚΕ, του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος. Φρόντισε μάλιστα και για τη συμμετοχή δύο σοσιαλιστών (του δικηγόρου Αριστοτέλη Σίδερη και του δάσκαλου Παναγή Δημητράτου) στη ελληνική διπλωματική αντιπροσωπεία ελπίζοντας ότι θα λειτουργήσουν ως αντίβαρο στις εδαφικές αξιώσεις της Βουλγαρίας, μιας χώρας με πιο ισχυρή σοσιαλιστική παράδοση από την ελληνική. Παρότι δεν έχουμε στοιχεία που να δείχνουν κάποια αξιοσημείωτη συνεισφορά των Ελλήνων σοσιαλιστών στις εκεί συμφωνίες, οι εθνικές προσδοκίες επιτέλεσαν τον ρόλο τους: Την αναγνώριση της ΓΣΕΕ ως επίσημου εκπροσώπου της ελληνικής εργατικής τάξης και προνομιακού συνομιλητή του κράτους.

Η ανωτέρω σύνοψη είχε σκοπό να δείξει πως η οργανωτική συγκρότηση του ελληνικού εργατικού κινήματος υπήρξε μια σύνθετη διαδικασία, η οποία, προϋποθέτει την ανάδυση της μισθωτής εργασίας, αξιοποίησε την ευνοϊκή περίοδο

του «Βενιζελισμού της ανόρθωσης» (την πρώτη και πιο ριζοσπαστική περίοδο της βενιζελικής διακυβέρνησης), ενώ φέρει ανεξίτηλη τη σφραγίδα της μικρής, αλλά μαχητικής σοσιαλιστικής διανόησης. Ένας από αυτούς τους διανοούμενους, που εξελίχθηκε σε σημαντικό ιστορικό, ο Γιάνης Κορδάτος έγραψε την πρώτη αξιόλογη Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος.

Η μελέτη του αυτή εκδόθηκε αρχικά σε δύο τόμους (1931 και 1932) και ακολούθως σε βελτιωμένη μονότομη εκδοχή (1956), η οποία γνώρισε πέντε ακόμη επανεκδόσεις – η τελευταία (7η) του 1972. Η μελέτη του καλύπτει το διάστημα 1875-1918, από τις πρώτες ενδείξεις μιας αναδυόμενης εργατικής τάξης έως την ίδρυση της ΓΣΕΕ.

Επηρεασμένος από τον Σκληρό και την παράδοση της Β΄ Σοσιαλιστικής Διεθνούς (και από τη δική του σύστοιχη πολιτική δράση) ο Κορδάτος προσεγγίζει τα εργατικά και υπαλληλικά σωματεία ως τη μία από τις δύο ενδεδειγμένες μορφές οργάνωσης της αναδυόμενης ελληνικής εργατικής τάξης (η άλλη είναι το Σοσιαλιστικό Κόμμα), η οποία θα της επιτρέψει να εξέλθει νικήτρια στην ταξική πάλη και να δρομολογήσει τον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Η προσέγγιση του Κορδάτου θεμελίωσε μία κανονιστική παράδοση που επηρέασε σημαντικά τους μεταγενέστερους ερευνητές. Ιδιαίτερα όσοι ερασιτέχνες ιστορικοί ξεπήδησαν μέσα από το ίδιο το κίνημα, δεν ανασυνθέτουν την ιστορία του συνδικαλιστικού κινήματος προκειμένου να κατανοήσουν και να εξηγήσουν την πραγματική πορεία του, αλλά για να καταδείξουν την απόκλισή του από τον ιδεατό τύπο και να υποδείξουν την ανάγκη του αναπροσανατολισμού του – λειτουργούν δηλαδή επιτελεστικά προς την κατεύθυνση ενός ταξικού συνδικαλισμού.

Ο πιο χαλκέντερος από αυτούς υπήρξε αναμφίβολα ο Δημήτρης Λιβιεράτος, παλαίμαχος τροτσκιστής με δράση στην Αλγερινή Επανάσταση και στον ελληνικό αντιδικτατορικό αγώνα, ιδρυτικό μέλος του ΠΑΣΟΚ το 1974. Το 1976 εξέδωσε ένα βιβλίο για το ελληνικό εργατικό κίνημα που καλύπτει πέντε κρίσιμα

έτη (1918-23) – κρίσιμα, διότι στο διάστημα αυτό οι θεσμικές κατακτήσεις της δεκαετίας του 1910 αμφισβητούνται από το κράτος, ακόμη και από τον ίδιο τον Βενιζέλο που τα νομοθέτησε. Η εξαντλητική, σχεδόν ημερολογιακή καταγραφή της σωματειακής (μα και ευρύτερα κινηματικής δράσης) που επιχειρεί ο Λιβιεράτος σε αυτό το πρώτο του βιβλίο αποτελεί ιστοριοδιφικό άθλο, αλλά η συνολική αφήγηση δεν αρθρώνεται γύρω από κάποιο κεντρικό ερευνητικό ερώτημα ή επιχείρημα. Στα επόμενα είκοσι χρόνια ο Λιβιεράτος θα καταγράψει σε τρεις ακόμη τόμους (1985, 1987, 1994) κάθε μορφής κοινωνική διαμαρτυρία έως το 1936, ολοκληρώνοντας ένα σχέδιο που φιλοδοξεί να συνεχίσει τον δρόμο που χάραξε ο Κορδάτος, μα δίχως τη νοηματική συνοχή και τη συγγραφική δεινότητα εκείνου. Ό,τι απομένει από αυτό το σύμπαν λαϊκής διαμαρτυρίας είναι το φωτοστέφανο ενός διαρκώς αγωνιζόμενου λαού ενάντια στο καταπιεστικό κράτος.

Ωστόσο, ήδη κατά την ίδρυση της ΓΣΕΕ καταγράφηκαν ουσιώδεις ιδεολογικές αποκλίσεις εντός του κινήματος, οι οποίες σύντομα παγιώθηκαν με τη συγκρότηση των συνδικαλιστικών παρατάξεων που συνυπάρχουν μα ανταγωνίζονται για την ιδεολογική ηγεμονία και τον οργανωτικό έλεγχο της συνομοσπονδίας. Καθώς οι παρατάξεις επηρέασαν και συνεχίζουν να επηρεάζουν σημαντικά την πορεία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, αξίζει να αφιερώσουμε το επόμενο κεφάλαιο για μια σύντομη ανασύνθεση της αρχικής τους συγκρότησης και του ρόλου τους κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου.

2.
ΟΙ ΠΑΡΑΤΑΞΕΙΣ

Πότε και πώς μορφοποιήθηκαν οι παρατάξεις στο ελληνικό εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα; Ποιες σχέσεις αναπτύχθηκαν ανάμεσα στις συνδικαλιστικές παρατάξεις και στα πολιτικά κόμματα και πώς αυτές επηρέασαν τα αιτήματα, τις μορφές δράσης και γενικότερα τον προσανατολισμό των ελληνικού εργατικού κινήματος;

Πριν δοκιμάσουμε να απαντήσουμε, αξίζει να σημειωθεί πως σε ευρωπαϊκό επίπεδο αναπτύχθηκαν διαφορετικές παραδόσεις στο ζήτημα αυτό. Στη Γερμανία και την Αγγλία, για παράδειγμα, τα εργατικά συνδικάτα ανέπτυξαν προνομιακές σχέσεις με ένα μόνο κόμμα: με το Σοσιαλδημοκρατικό (SPD) στη Γερμανία και με το Εργατικό (Labour Party) στην Αγγλία. Αλλά ενώ στην περίπτωση της Γερμανίας το κόμμα έλεγχε σε μεγάλο βαθμό τα συνδικάτα σε ολόκληρο τον 20ό αιώνα, στην Αγγλία συνέβαινε μάλλον το αντίστροφο: τα ισχυρά συνδικάτα ίδρυσαν και έλεγχαν το κόμμα ώς τη δεκαετία του 1980, τουλάχιστον, όταν ο Τόνι Μπλαιρ χάραξε τον λεγόμενο Τρίτο Δρόμο. Στη νότια Ευρώπη, αντιθέτως, στην Ιταλία κυρίως και την Ελλάδα, όλα σχεδόν τα κόμματα επιχείρησαν και απέκτησαν προσβάσεις στα συνδικάτα. Αλλά ενώ στην Ιταλία, η κατεύθυνση αυτή απέληξε στη συγκρότηση διαφορετικών συνομοσπονδιών, στην Ελλάδα αναπτύχθηκε η πρακτική των διακριτών παρατάξεων, οι οποίες συνυπάρχουν ανταγωνιστικά στην ίδια συνδικαλιστική οργάνωση.

Ας ανατρέξουμε, λοιπόν, στις δεκαετίες του 1920 και 1930 όταν οι πρώτες διακριτές ομάδες συνδικαλιστών με διαφορετικούς ιδεολογικούς προσανατολισμούς μορφοποιήθηκαν οριστικά σε παρατάξεις. Η συνοπτική αυτή ανασύνθεση αντλεί από μελέτες νέων ιστορικών που εκπονήθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990. Ως πιο χαρακτηριστική και πιο συνεκτική από αυτές ξεχωρίζω τη συμβολή του Κώστα Φουντανόπουλου στην πολύτομη Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, («Εργασία και εργατικό κίνημα στην Ελλάδα», τόμ. Β1, επιμέλεια Χρήστου Χατζηιωσήφ, σελ. 295-335).

2.1. ΟΙ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΕΣ

Η πρώτη διακριτή ομάδα συνδικαλιστών ήταν οι κομμουνιστές, οι οποίοι επέδειξαν ευθύς εξαρχής ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τον έλεγχο των εργατικών συνδικάτων, πράγμα απολύτως εξηγήσιμο, εφόσον η εργατική τάξη ήταν γι' αυτούς το βασικό υποκείμενο της ιστορίας. Σύμφωνα με το μοντέλο της Τρίτης Διεθνούς, την οποία ίδρυσε ο Λένιν στα 1919, η εργατική τάξη συγκροτείται οργανωτικά στο πολιτικό επίπεδο με το Κομμουνιστικό Κόμμα και στο οικονομικό επίπεδο με τα συνδικάτα. Τη συνολική ματιά στα πράγματα, και άρα την πρωτοκαθεδρία, την έχει το κόμμα, το οποίο οφείλει να καθοδηγεί τα συνδικάτα έτσι ώστε αυτά να συντονίζουν τη δράση τους με τον ευρύτερο πολιτικό αγώνα για την ανατροπή του καπιταλισμού.

Οι αντιλήψεις αυτές εμφανίζονται στο ελληνικό εργατικό κίνημα ήδη από το ιδρυτικό συνέδριο της ΓΣΕΕ, στα 1918, όταν οι κομμουνιστές (που τότε ακόμα δεν είχαν διαφοροποιηθεί από τους σοσιαλιστές) επιδίωξαν και κατάφεραν να εισαγάγουν στο καταστατικό δύο διατάξεις. Η πρώτη υποδείκνυε πως η δράση της ΓΣΕΕ όφειλε να έχει ως κατευθυντήριο άξονα την αρχή της πάλης των τάξεων, ενώ η δεύτερη επέβαλε την οργανική σύνδεση της ΓΣΕΕ με το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα Ελλάδος, το ΣΕΚΕ – μια σύνδεση που ωστόσο εγκαταλείφθηκε de facto όταν οι σοσιαλιστές έχασαν τον έλεγχο της ΓΣΕΕ.

Στην πιο καθαρή της μορφή η αντίληψη των κομμουνιστών για τη σχέση κόμματος-συνδικάτων εκφράστηκε μετά το 1924, όταν το ΣΕΚΕ μετεξελίχθηκε σε ΚΚΕ, και κυρίως ανάμεσα στα 1928 και 1933, όταν στην Τρίτη Διεθνή επικράτησε η γραμμή του λεγόμενου σοσιαλφασισμού, η οποία αντιμετώπιζε όλους τους μη κομμουνιστές ως αντικειμενικούς συμμάχους του ανερχόμενου τότε φασισμού. Σύμφωνα με την ανάλυση αυτή, η κατάρρευση του καπιταλισμού ήταν επικείμενη και οι κομμουνιστές έπρεπε να εντείνουν τις προσπάθειές τους ώστε να προσανατολίσουν τη δράση των συνδικαλιστικών οργανώσεων σε επαναστατική κατεύθυνση με αποκορύφωμα, στην κρίσιμη στιγμή, τη γενική πολιτική απεργία.

Αν και η παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 φάνηκε να ενισχύει την ανάλυση της Τρίτης Διεθνούς, και παρόλο που οι κοινωνικές συγκρούσεις πράγματι εντάθηκαν, οι προβλέψεις για το τέλος του καπιταλισμού δεν επαληθεύτηκαν. Έτσι, το μόνο που απέφερε η προσπάθεια των ελλήνων κομμουνιστών να εφαρμόσουν στα καθ' ημάς τη «γραμμή» της Τρίτης Διεθνούς, ήταν η διάσπαση της ΓΣΕΕ και η συγκρότηση μιας δεύτερης ανεπίσημης οργάνωσης, η οποία είχε ως κορμό την ομοσπονδία των καπνεργατών και ονομάστηκε Ενωτική ΓΣΕΕ.

2.2. ΟΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΕΣ

Μία δεύτερη διακριτή ομάδα συνδικαλιστών ήταν οι σοσιαλιστές. Αρχικά, από το 1918 ως το 1924, συνυπήρχαν με τους κομμουνιστές στο πλαίσιο του ΣΕΚΕ, του Σοσιαλιστικού Εργατικού Κόμματος Ελλάδος. Αποδέχονταν, άλλωστε, και αυτοί πως η δράση των συνδικάτων όφειλε να αποβλέπει στον σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας. Διαφοροποιήθηκαν όμως όταν το ΣΕΚΕ μετεξελίχθηκε σε ΚΚΕ. Σε αντίθεση με τους κομμουνιστές θεωρούσαν πως η υπέρβαση του καπιταλιστικού συστήματος μπορεί να επιτευχθεί δίχως ένοπλη επανάσταση, με διαρκή ειρηνικό αγώνα για ολοένα και περισσότερες φιλεργατικές μεταρρυθμίσεις. Ακολούθησαν, δηλαδή, στο στρατηγικό αυτό ζήτημα, τις αναλύσεις της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας. Εφόσον όμως στην Ελλάδα δεν υπήρχε κάποιο ισχυρό σοσιαλδημοκρατικό κόμμα που θα πρωτοστατούσε στην κατεύθυνση αυτή, τα συνδικάτα –έλεγαν οι σοσιαλιστές συνδικαλιστές– έπρεπε να αναλάβουν μόνα τους την ευθύνη του αγώνα για τη βελτίωση των μισθών, των συνθηκών εργασίας και της εργασιακής ασφάλειας.

Ως πρότυπο κλάδου και συνδικαλιστικής δράσης οι σοσιαλιστές πρότασσαν τους σιδηροδρομικούς, στους οποίους άλλωστε είχαν τις πιο ισχυρές προσβάσεις. Πράγματι οι σιδηροδρομικοί αποτελούσαν για τα δεδομένα του μεσοπολέμου ένα είδος εργατικής αριστοκρατίας. Είχαν αξιοπρεπείς αποδοχές, καλές συνθήκες εργασίας, πέτυχαν την εφαρμογή των νόμων για το οκτάωρο και την αργία της Κυριακής (πράγμα σπάνιο για τους άλλους κλάδους) είχαν συντάξεις, είχαν ακόμα και αυτόματη τιμαριθμική προσαρμογή των μισθών τους. Με επικεφαλής τον Δημήτρη Στρατή, που προερχόταν από την ομοσπονδία των σιδηροδρομικών, οι σοσιαλιστές συνδικαλιστές κατάφεραν να αποκτήσουν τον έλεγχο της ΓΣΕΕ κατά την τριετία 1926-29. Στο διάστημα αυτό βρίσκονταν σε διαρκή αντιπαράθεση με τους κομμουνιστές αλλά είχαν εξασφαλίσει την υποστήριξη των βενιζελικών. Η συμμαχία τους όμως με τους βενιζελικούς έληξε στα 1929 όταν ψηφίστηκε το διαβόητο Ιδιώνυμο, ένας νόμος που παρότι επισήμως στόχευε τους εχθρούς του αστικού καθεστώτος, δηλαδή τους κομμουνιστές, στην

πράξη αξιοποιήθηκε για να καταστείλει κάθε εργατική κινητοποίηση. Λίγο αργότερα, στα 1931, οι σοσιαλιστές αποχώρησαν οριστικά από τη ΓΣΕΕ συγκροτώντας τα λεγόμενα «Ανεξάρτητα Εργατικά Συνδικάτα», που λειτουργούσαν στην πράξη ως τρίτη συνομοσπονδία.

2.3. ΟΙ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΙ (ΒΕΝΙΖΕΛΙΚΟΙ)

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Βενιζέλος έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ίδρυση της ΓΣΕΕ. Η συγκρότηση εργατικών συνδικαλιστικών οργανώσεων ήταν στοιχείο του εκσυγχρονιστικού του σχεδίου με την προϋπόθεση, ωστόσο, πως η δράση τους δεν θα ξεπερνούσε τα όρια του αστικού καθεστώτος. Ο Βενιζέλος επιχείρησε να αποτρέψει τον κίνδυνο αυτό, θέτοντας τις συνδικαλιστικές οργανώσεις υπό την εποπτεία του κράτους, ρυθμίζοντας νομοθετικά την εσωτερική τους λειτουργία, και, κυρίως, κινητοποιώντας τους κρατικούς μηχανισμούς ώστε να ελέγξει το συσχετισμό δυνάμεων στο εσωτερικό τους. Πράγματι, στο ιδρυτικό συνέδριο της ΓΣΕΕ, οι βενιζελικοί συνδικαλιστές με επικεφαλής τον Ευάγγελο Μαχαίρα κατάφεραν να κερδίσουν την πλειοψηφία των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου (έξι έναντι πέντε σοσιαλιστών), αλλά θα τη χάσουν ένα μόλις χρόνο αργότερα και δεν θα την ξαναποκτήσουν παρά μόνο μετά το 1929.

Στη δεύτερη αυτή περίοδο θα συνεργαστούν με τη διακριτή ομάδα ενός ισχυρού ανεξάρτητου συνδικαλιστή, του Ιωάννη Καλομοίρη. Για τον Καλομοίρη οι συνδικαλιστικοί αγώνες έπρεπε να είναι αποκλειστικά οικονομικοί δίχως άλλες πολιτικές ή ιδεολογικές προεκτάσεις – μια κατεύθυνση που προσιδίαζε στο αμερικανικό μοντέλο συνδικαλισμού. Αυτό βεβαίως σήμαινε αποδοχή και προάσπιση του υπάρχοντος αστικού καθεστώτος ή, αν διαβαστεί ανάστροφα, εναντίωση στην προσπάθεια ανατροπής του. Ακριβώς γι' αυτό, μετά το 1929, στο πνεύμα του Ιδιωνύμου, με την ομάδα του Καλομοίρη συνεργάστηκαν και οι λιγοστοί τότε αντιβενιζελικοί συνδικαλιστές, όπως και ο Αριστείδης Δημητράτος, μία προσωπικότητα ισχυρή όσο και αμφιλεγόμενη, που ξεκίνησε από τον κομμουνιστικό χώρο στα 1918 και διατρέχοντας όλο το πολιτικό φάσμα έφτασε να γίνει υφυπουργός εργασίας του Μεταξά είκοσι χρόνια αργότερα.

Συνοψίζοντας, στη δεκαετία του 1930 υπήρχαν τρεις τριτοβάθμιες οργανώσεις: Η επίσημη ΓΣΕΕ που ελεγχόταν από τους φιλελεύθερους (βενιζελικούς) με την υποστήριξη και των λιγοστών συντηρητικών (αντιβενιζελικών)· τα «Ανεξάρτητα

Εργατικά Συνδικάτα» δημιούργημα των σοσιαλιστών, και η «Ενωτική ΓΣΕΕ» καθοδηγούμενη από τους κομμουνιστές. Μια εικόνα που θα ταίριαζε στο ιταλικό μοντέλο, αν δεν υπήρχαν οι διαρκείς διαβουλεύσεις ανάμεσα στις τρεις οργανώσεις με στόχο την επανένωση. Διότι όλοι συνέχιζαν να ομνύουν στο όνομα της ενότητας και να ενδιαφέρονται για τη νομιμοποίηση της δράσης τους, την οποία μόνο η επίσημη ΓΣΕΕ παρείχε.

Οι προσπάθειες αυτές φάνηκε να φέρνουν αποτέλεσμα γύρω στα 1936, όταν ο φόβος που προκάλεσε η άνοδος των φασιστικών κινημάτων σε όλη την Ευρώπη, ώθησε τις ανταγωνιστικές οργανώσεις να επιχειρήσουν τη συγκρότηση ενός ενιαίου αντιφασιστικού μετώπου. Οι διεργασίες αυτές, ωστόσο, ανακόπηκαν με την επιβολή του μεταξικού καθεστώτος, το οποίο θα επιβάλει από τα πάνω την ενότητα του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, αλλά, βεβαίως, με τους δικούς του όρους και για τους δικούς του σκοπούς.

Η ενδοσυνδικαλιστική πραγματικότητα σήμερα, έναν αιώνα μετά, είναι οπωσδήποτε σημαντικά διαφορετική από αυτή του μεσοπολέμου. Οι διακριτές όμως παρατάξεις εντός της ίδιας συνομοσπονδίας, η συχνή διαφοροποίηση των επιμέρους παρατάξεων σε συγκεκριμένα ζητήματα και οι προνομιακές σχέσεις τους με ομόλογα πολιτικά κόμματα, συνεχίζουν την παράδοση που δομήθηκε τότε, στην πρώτη εικοσαετία του οργανωμένου εργατικού κινήματος.

3.

ΣΥΝΔΙΚΑΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

Οι κοινωνικοί θεσμοί (η υγεία, η ασφάλεια, οι συντάξεις, η εκπαίδευση), διευρύνθηκαν στην κεντρική και δυτική Ευρώπη κυρίως μεταπολεμικά, στα λεγόμενα τριάντα «ένδοξα χρόνια», από το 1945 ως το 1974, όταν την πολιτική εξουσία και την ιδεολογική ηγεμονία κατείχαν στις περισσότερες χώρες τα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα, τα οποία είχαν τότε ισχυρούς δεσμούς με τα εργατικά συνδικάτα. Ο φιλελεύθερος καπιταλισμός του 19ου αιώνα έδωσε έτσι τη θέση του στον κοινωνικό καπιταλισμό του 20ού αιώνα.

Για να χρηματοδοτηθεί, ωστόσο, το εκτεταμένο αυτό πλέγμα των κοινωνικών θεσμών, υπήρχαν δύο ακόμη προϋποθέσεις: Η οικονομική ανάπτυξη και η υψηλή φορολογία του κεφαλαίου. Η οικονομική άνθηση επιτεύχθηκε όταν τα ευρωπαϊκά κράτη υιοθέτησαν την οικονομική στρατηγική που είχε προτείνει ο Βρετανός οικονομολόγος Τζων Μέυναρντ Κέυνς: Επιχείρησαν συνειδητά και συστηματικά μεγάλης κλίμακας επενδύσεις στην οικονομία, ιδιαιτέρως στους βασικούς της πυλώνες (ενέργεια, συγκοινωνίες, επικοινωνίες). Η ανοχή του κεφαλαίου στην υψηλή φορολογία διασφαλίστηκε επειδή η οικονομική ανάπτυξη αύξησε τα κέρδη, επειδή υπήρχε η διαρκής πίεση των εργατικών συνδικάτων και, κυρίως, επειδή υπήρχε ο φόβος του αντίπαλου δέους: του κομμουνισμού. Ήταν η εποχή του Ψυχρού Πολέμου.

3.1. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΞΑΙΡΕΣΗ

Τα τριάντα «ένδοξα χρόνια» της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας δεν ήταν, ωστόσο, για τη χώρα μας διόλου ένδοξα. Κυρίως, διότι η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα της Ευρώπης, στην οποία ο ψυχρός πόλεμος εκδηλώθηκε εξαιρετικά θερμά. Το σχίσμα που προκάλεσε ο Εμφύλιος (1946-49) στην ελληνική κοινωνία ήταν βαθύ και διήρκησε για 25 τουλάχιστον χρόνια, ώς την πτώση της Δικτατορίας των συνταγματαρχών. Η ευρωπαϊκή οικονομική άνθηση επηρέασε ασφαλώς και την Ελλάδα, αλλά το πλεόνασμα που παρήχθη, όπως άλλωστε και τα σημαντικά κεφάλαια του αμερικανικού σχεδίου ανασυγκρότησης, του σχεδίου Μάρσαλ, δεν αξιοποιήθηκαν για την ανάπτυξη κοινωνικών θεσμών. Αξιοποιήθηκαν κυρίως για την ενίσχυση των κατασταλτικών μηχανισμών του κράτους, του στρατού, της αστυνομίας και των τόπων εξορίας, ώστε να διασφαλιστεί πως οι ηττημένοι του Εμφυλίου δεν θα εξεγερθούν εκ νέου. Αξιοποιήθηκαν επίσης για τον έλεγχο των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους, όπως για παράδειγμα τα Πανεπιστήμια, και, κυρίως, για τον έλεγχο των εργατικών συνδικάτων, τα οποία θεωρούνταν επιρρεπή στην προπαγάνδα της Αριστεράς.

Μέσα σε αυτό το ιστορικό πλαίσιο, οι μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν για να διασφαλιστεί ο έλεγχος των συνδικαλιστικών οργανώσεων (των ομοσπονδιών, των εργατικών κέντρων και κυρίως της συνομοσπονδίας, της ΓΣΕΕ), κάθε άλλο παρά δημοκρατικές θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν. Οι οργανώσεις που ξεδίπλωναν αξιοσημείωτη συνδικαλιστική δράση χαρακτηρίζονταν «κομμουνιστικές» και διαγράφονταν από τη ΓΣΕΕ ή με δικαστικές παρεμβάσεις καθαιρούνταν τα διοικητικά τους συμβούλια, ενώ τα ηγετικά τους στελέχη υφίσταντο διώξεις, απολύσεις ή εκτοπίσεις με βάση νομοθετήματα της εμφυλιακής περιόδου. Αντιθέτως, όσες οργανώσεις, παρατάξεις ή ομάδες συνδικαλιστών υποστήριζαν τις κυβερνητικές μεθοδεύσεις, χρηματοδοτούνταν προνομιακά μέσω της Εργατικής Εστίας και ισχυροποιούσαν τη θέση τους, ενώ δεν έλειπαν και τα σωματεία σφραγίδες που στήνονταν εκεί όπου υπήρχε κίνδυνος να χαθεί η πλειοψηφία.

Με τον τρόπο αυτό συγκροτήθηκαν ταχύτατα δύο πανίσχυρες ομάδες εργατοπατέρων, μία στην Αθήνα, με επικεφαλής τον Φώτη Μακρή, και μία στη Θεσσαλονίκη, με επικεφαλής τον Δημήτρη Θεοδώρου, οι οποίες έλεγχαν απολύτως τη ΓΣΕΕ και την αξιοποιούσαν για την ιδεολογική και κοινωνική καθυπόταξη της Αριστεράς και, ασφαλώς, για την δική τους αναπαραγωγή. Στο έργο τους αυτό, εκτός από την εγχώρια κυβερνητική στήριξη (κυρίως από τις κυβερνήσεις της ΕΡΕ του Κωνσταντίνου Καραμανλή), είχαν επίσης την ενεργή υποστήριξη και καθοδήγηση της λεγόμενης Διεθνούς Συνομοσπονδίας των Ελεύθερων Εργατικών Συνδικάτων, η οποία με επικεφαλής τον Ίρβινγκ Μπράουν προωθούσε συστηματικά την αμερικανική μέριμνα για τον περιορισμό της επίδρασης των κομμουνιστών στην δυτική Ευρώπη.

Ο πρώτος ιστορικός που ασχολήθηκε συστηματικά με την περίοδο αυτή ήταν ο Γιώργος Κουκουλές, καθηγητής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και αργότερα πρόεδρος του ΟΜΕΔ, του «Οργανισμού Μεσολάβησης και Διαιτησίας» ανάμεσα στους εκπροσώπους των εργαζομένων και τους εκπροσώπους των εργοδοτών. Η πρώτη του μελέτη εκδόθηκε το 1984, καλύπτει το διάστημα 1938-1984, φέρει τίτλο *Ελληνικά Συνδικάτα: Οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση*, και αποτελεί —σύμφωνα με τον ίδιο— «συμβολή στη διερεύνηση της ανυπαρξίας του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος». Το επιχείρημα αυτό προϋποθέτει ασφαλώς ένα δέον στο οποίο, σύμφωνα με τον Κουκουλέ, οι επίσημες συνδικαλιστικές οργανώσεις δεν ανταποκρίνονταν. Απέκλιναν μάλιστα τόσο πολύ από τον ιδεότυπο ώστε είναι ως εάν να μην υπήρξαν. Καθώς όμως υπήρξαν και έδρασαν, ανεξάρτητα εάν η δράση τους ικανοποιεί τις ιδεολογικές ή θεωρητικές μας προτιμήσεις, το αίτημα για ανασύνθεση και ανάλυση της πραγματικής δράσης των πραγματικών συνδικάτων (και όχι αυτών που θα θέλαμε) συνέχιζε να εκκρεμεί. Στο αίτημα αυτό ανταποκρίθηκαν, ανάμεσα σε άλλους, δύο πολιτικοί επιστήμονες: ο Νίκος Μαραντζίδης του Πανεπιστημίου Μακεδονίας και ο Σεραφείμ Σεφεριάδης του Παντείου Πανεπιστημίου.

Ο πρώτος επικεντρώθηκε στην προδικτατορική δράση του Εργατικού Κέντρου της Θεσσαλονίκης, αναδεικνύοντας την πολιτική και κοινωνική λειτουργία του συνδικαλιστικού μηχανισμού που έστησε εκεί ο πανίσχυρος «εργατοπατέρας» Δημήτρης Θεοδώρου. Στιγματισμός και περιθωριοποίηση της Αριστεράς, μα ταυτόχρονα μικροκέρδη για αρκετούς εργαζόμενους είτε μέσα από συλλογικές ρυθμίσεις είτε μέσα από πελατειακές σχέσεις ατόμων και ομάδων με τους μηχανισμούς της εξουσίας. Ο δεύτερος, ξεκινώντας από τη διαπίστωση του Κουκουλέ, έστρεψε το ενδιαφέρον του στις εξωθεσμικές διεργασίες φέρνοντας στην επιφάνεια τις μαχητικές κινητοποιήσεις των «115 ΣΕΟ», των σωματείων που αποχώρησαν από τη ΓΣΕΕ και δρούσαν με οριζόντιο συντονισμό.

3.2. Ο ΣΥΓΚΡΟΥΣΙΑΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ

Με το όνομα «115 ΣΕΟ» (Συνεργαζόμενες Εργατοϋπαλληλικές Οργανώσεις) έγιναν γνωστά όσα αντιπολιτευόμενα σωματεία ξέφυγαν από τον έλεγχο της ΓΣΕΕ και ανέπτυξαν δυναμική συνδικαλιστική δράση κατά τη δεκαετία του 1960. Τα σωματεία εκείνα, ενώ στα τέλη του 1950 δεν ξεπερνούσαν τα 20, το 1962 είχαν εκτιναχθεί στα 82 και ένα χρόνο αργότερα, το καλοκαίρι του 1963, όταν η δράση τους δεν μπορούσε πλέον να αγνοηθεί, είχαν φτάσει στον αριθμό 115, με τον οποίο έμειναν στην ιστορία, παρότι συνέχιζαν να αυξάνονται αλματωδώς για να αγγίξουν τα 1000 λίγο πριν τον Απρίλιο του 1967, όταν επιβλήθηκε η Δικτατορία των συνταγματαρχών. Από τις πολλές και σημαντικές ηγετικές μορφές που ξεπήδησαν από τις τάξεις των ανεξάρτητων αυτών συνδικάτων αξίζει να κρατήσουμε τον Ορέστη Χατζηβασιλείου, ο οποίος αργότερα στη δεκαετία του 1980 διετέλεσε πρόεδρος της ΓΣΕΕ.

Η εμφάνιση και δράση των 115 ΣΕΟ φαίνεται να συνδέεται στενά με τη συγκρότηση και την εκλογική άνοδο της Ένωσης Κέντρου. Όσο η ΕΔΑ, κατείχε τη θέση της αξιωματικής αντιπολίτευσης, όσο δηλαδή η επάνοδος της ηττημένης Αριστεράς πρόβαλλε επικίνδυνα, η οποιαδήποτε συνδικαλιστική δράση στιγματιζόταν ως «κομμουνιστική» και απομονωνόταν αποτελεσματικά. Μόλις όμως οι κεντρώες δυνάμεις, με τα αναγνωρισμένα αντικομμουνιστικά τους διαπιστευτήρια, ανασυγκροτήθηκαν και με επικεφαλής τον Γεώργιο Παπανδρέου διεκδίκησαν την εξουσία με κεντρικό σύνθημα τον εκδημοκρατισμό της χώρας, τότε η έντονη συνδικαλιστική δράση απέκτησε νομιμοποίηση και εξαπλώθηκε ταχέως. Εκτός άλλωστε από το αίτημα για πραγματικές αυξήσεις των μισθών, τις οποίες η οικονομική ανάπτυξη δικαιολογούσε απόλυτα, οι 115 ΣΕΟ ανήγαγαν και αυτές σε βασικό τους αίτημα τον εκδημοκρατισμό του συνδικαλιστικού κινήματος, τον οποίο κατανοούσαν ως μέρος του ευρύτερου εκδημοκρατισμού της χώρας. Έτσι εξηγείται το γεγονός πως η εντυπωσιακή αύξησή τους άρχισε ταυτόχρονα με τον «ανένδοτο αγώνα» που κήρυξε ο Παπανδρέου μην αναγνωρίζοντας τις εκλογές του 1961, τις οποίες στιγμάτισε ως εκλογές «βίας και νοθείας».

Αν όμως η πολιτική ευκαιρία που άνοιξε η Ένωση Κέντρου πυροδότησε πράγματι την ανάπτυξη ενός μαχητικού συνδικαλισμού ανεξάρτητου από τη ΓΣΕΕ, οι κινητοποιήσεις που οργάνωσαν οι 115 ΣΕΟ συνέβαλαν με τη σειρά τους καθοριστικά στη δυναμική που θα φέρει, τρία χρόνια αργότερα, στα 1964, την Ένωση Κέντρου στην εξουσία.

Μία δυναμική που αποτυπώνεται εύγλωττα στην εξέλιξη του αριθμού των απεργιών: οι 103 απεργίες του 1961 γίνονται 183 το 1962, 212 το 1963 για να κορυφωθούν στον αριθμό 335 το 1964, να ξαναπέσουν στις 252 το 1965 και να ακολουθήσουν φθίνουσα πορεία στη συνέχεια ως την επιβολή της Δικτατορίας. Οι απεργίες, παρότι αποτελούν την πιο συνηθισμένη μορφή συλλογικής δράσης, δεν είναι ούτε η μόνη ούτε πάντοτε η πιο αποτελεσματική. Από τον μεσοπόλεμο ήδη το ελληνικό εργατικό κίνημα ξεδίπλωσε ένα αξιόλογο φάσμα δράσεων που ξεκινούσαν από την παράσταση στις αρχές για την υποβολή των εκάστοτε αιτημάτων, τη δημόσια συγκέντρωση και την πορεία-διαδήλωση για την κοινωνική προβολή τους, τη στάση εργασίας και την απεργία ως άσκηση πίεσης και, όταν η αντιπαράθεση κλιμακωνόταν, την κατάληψη των χώρων εργασίας, η οποία συνήθως κατέληγε σε βίαιες συγκρούσεις με τις δυνάμεις ασφαλείας. Αν λοιπόν στις απεργίες προστεθούν και οι υπόλοιπες μορφές διαμαρτυρίας (και αν προσθέσουμε και τις κινητοποιήσεις που οργανώθηκαν από το φοιτητικό κίνημα της εποχής) αναδύεται μία ελληνική δεκαετία του 1960 έντονα συγκρουσιακή, εντελώς διαφορετική από αυτή που άφησε στη συλλογική μας μνήμη ο παλιός ελληνικός κινηματογράφος.

Γράφει ο Νίκος Σερντεδάκις, κοινωνιολόγος στο Πανεπιστήμιο Κρήτης: «Το 1959, παρά την ενίσχυση της Αριστεράς στο ελληνικό κοινοβούλιο και την αναγόρευσή της σε αξιωματική αντιπολίτευση, καταγράφονται μόλις 172 συμβάντα διαμαρτυρίας. Το 1960 θα εντοπιστούν 212 συμβάντα διαμαρτυρίας, ενώ το 1961, έτος εκλογών (29 Οκτωβρίου), τα συμβάντα διαμαρτυρίας βρίσκονται στο ίδιο περίπου επίπεδο (226). Η σχεδόν κατακόρυφη αύξηση των συμβάντων διαμαρτυρίας σημειώνεται το 1962 και το 1963. (...) για το 1962 θα εντοπιστούν

503 συμβάντα διαμαρτυρίας, ενώ το 1963 θα φτάσουν τα 540 και το 1964 θα υποχωρήσουν στα 408». Αναπτύχθηκε, συνεπώς, στη δεκαετία του 1960 ένας συγκρουσιακός κύκλος, ο οποίος ξεκινώντας από συνδικαλιστικά, κυρίως οικονομικά αιτήματα, κλιμακώνεται μετά το 1961 και αποκτά ξεκάθαρες πολιτικές στοχεύσεις: απαντά στην ανάγκη για εκδημοκρατισμό της ελληνικής κοινωνίας και συναρτάται με την υπόσχεση της Ένωσης Κέντρου για την επίτευξη αυτού του στόχου. Όταν ο Γεώργιος Παπανδρέου εξωθείται από το παλάτι σε παραίτηση, τον Ιούλιο του 1965, ξεσπάνε οι πιο μαζικές και πιο μαχητικές διαδηλώσεις της περιόδου. Τότε παγιώθηκε η κλασική πλέον πορεία στο κέντρο της Αθήνας: εκκίνηση από τα προπύλαια, κάθοδος της Πανεπιστημίου, κύκλος της Ομόνοιας, άνοδος της Σταδίου και συμβολική πολιορκία της Βουλής.

Ένα μήνα αργότερα, τον Αύγουστο του 1965, μπορεί κανείς να διακρίνει την αρχή του τέλους του συγκρουσιακού κύκλου, η οποία, άλλωστε, αποτυπώνεται και χωροθετικά με τον περιορισμό της πορείας μέσω της οδού Κοραή.

Η αποτυχία του κεντρώου εκδημοκρατισμού θα οδηγήσει στην αποστράτευση, όπως γλαφυρά περιγράφει αγωνιστής της εποχής: «Από τις *λαοθάλασσες* των Ιουλιανών περνάμε σε μικροσυγκεντρώσεις στα θέατρα. Από τις θριαμβευτικές προελάσεις στις αιματηρές και απομονωμένες συγκρούσεις. Από κατήγοροι [γινόμαστε] απολογούμενοι... από την αισιοδοξία σε ένα καταθλιπτικό ερώτημα: Θα γίνει δικτατορία; Πότε; Ποιος;» (παρατίθεται στο Σεφεριάδης 2007). Ωστόσο, αξίζει να κρατήσουμε το γεγονός πως η εργατική αντιπολίτευση της μετεμφυλιακής περιόδου συνέβαλε καθοριστικά στην προσπάθεια να αναδειχθεί το αίτημα του εκδημοκρατισμού μέσα στην πιο σκοτεινή εποχή που πέρασε η ελληνική κοινωνία, αν και βεβαίως, δεν κατάφερε να εμποδίσει την επιβολή της δικτατορίας – οι διαδηλώσεις δεν σταματούν τα τανκς. Συνέβαλε επίσης με τους αγώνες της στη συντήρηση ενός ελάχιστου επιπέδου εργατικής διαβίωσης, αλλά οι εμφυλιοπολεμικές λογικές και οι αντίστοιχες νομικές ρυθμίσεις (όπως για παράδειγμα το διαβόητο πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων) δεν

επέτρεψαν να αξιοποιηθεί η ευνοϊκή οικονομική συγκυρία και να προωθηθεί το κοινωνικό κράτος, η ιστορική αυτή κατάκτηση του δυτικοευρωπαϊκού εργατικού κινήματος. Όταν μετά την πτώση της Δικτατορίας δόθηκε επιτέλους και στη χώρα μας η πολιτική ευκαιρία, άρχισε να εκλείπει η οικονομική. Η παγκόσμια οικονομική κρίση είχε ήδη εκδηλωθεί και η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία άρχισε να κλονίζεται από τις ολοένα εντεινόμενες επιθέσεις του νεοφιλελευθερισμού.

Υπήρξε τελικώς κοινωνικό κράτος στην Ελλάδα; Υπήρξε ποτέ συμμαχία κράτους και συνδικάτων όπως στην ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία; Στη Μεταπολίτευση, πλέον, οι πρώτες κυβερνήσεις της Νέας Δημοκρατίας (1974-81) και περισσότερο οι κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ (1981-89), προσπάθησαν να καλύψουν τη χαμένη για τη χώρα μας τριακονταετία της μεταπολεμικής περιόδου. Εφαρμόζοντας κεϋνσιανές οικονομικές πολιτικές προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν την οικονομική κρίση, αλλά υπό την πίεση των ανεξέλεγκτων οικονομικών δεικτών και των διεθνών πολιτικών και ιδεολογικών πιέσεων, στράφηκαν σύντομα (1985-87 και κυρίως 1996-2000) σε προγράμματα «σταθεροποίησης» που εμπνέονταν από τον αγγλικό «Τρίτο Δρόμο» (Third Way), μια προσαρμογή της σοσιαλδημοκρατίας σε πιο συντηρητικές κατευθύνσεις.

Απόρροια, ωστόσο, της μεταπολιτευτικής πολιτικής ήταν η εντυπωσιακή διεύρυνση των μικροαστικών στρωμάτων και συνακόλουθα η ισχυροποίηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων του ευρύτερου δημόσιου τομέα, τα οποία με τη σειρά τους αναδείχθηκαν σε φορείς κοινωνικών αιτημάτων και ανέπτυξαν μία πολιτική συμμαχία με τις κυβερνήσεις του ΠΑΣΟΚ, ένα κόμμα που, στην πρώτη του περίοδο, έδρασε αντικειμενικά ως η εγχώρια εκδοχή της σοσιαλδημοκρατίας. Θεωρητικοποιώντας αυτή την εμπειρία, αναπτύχθηκε κατά τη δεκαετία κυρίως του 1990 και στην Ελλάδα (όπως μια δυο δεκαετίες νωρίτερα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες), η συζήτηση περί κοινωνικού κορπορατισμού. Στον φακό της ανάλυσης τέθηκαν αυτές ακριβώς οι διαδικασίες ώσμωσης συνδικάτων και κράτους μέσα από θεσμούς συμμετοχής και από διαύλους οικονομικής ενίσχυ-

σης, καθώς επίσης οι διαδικασίες συνεργασίας κεφαλαίου και εργασίας υπό την υψηλή εποπτεία του κράτους. Οι ωσμώσεις και οι πρακτικές αυτές αναμφίβολα μείωσαν την επικινδυνότητα των συνδικάτων, αυξάνοντας την προβλεψιμότητα της δράσης τους, αλλά ταυτόχρονα συνεισέφεραν στην οικοδόμηση ενός ελάχιστου κοινωνικού κράτους. Ενός λειψού, ωστόσο, και ασταθούς κοινωνικού κράτους που δεν άντεξε στην διαρκή άνοδο και την επέλαση του νεοφιλελευθερισμού.

3.3. Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΥ

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο, η εντυπωσιακή, έως τις αρχές της δεκαετίας του 1970, αποτελεσματικότητα της σοσιαλδημοκρατίας και η συναίνεση που απολάμβανε κλονίζονται αρχικά από τις αλλεπάλληλες πετρελαϊκές κρίσεις (του 1973 και του 1979), ενώ η κάμψη του εργατικού κινήματος (ιδιαιτέρως κατά τη δεκαετία του 1980) της αφαιρεί τα κοινωνικά στηρίγματα και η πτώση των κομμουνιστικών καθεστώτων (1989 με 1992) εξαφανίζει το αντίπαλο δέος.

Αξιοποιώντας τη ριζική αυτή αλλαγή των συνθηκών, οι δυνάμεις του κεφαλαίου και οι «ευαγγελιστές της αγοράς» θα προωθήσουν συστηματικά ως λύση το νεοφιλελεύθερο μοντέλο διακυβέρνησης, εκκινώντας από τη Βρετανία περί το 1979. Το κράτος αποσύρεται σταδιακά από την οικονομία και την κοινωνική πρόνοια και τα άτομα αφήνονται «ελεύθερα» να βρουν λύσεις στα προβλήματα της ζωής τους και να ρυθμίσουν τις μεταξύ τους παραγωγικές σχέσεις. Αυτό, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι το κράτος αυτοπεριορίζεται σε ρόλο «νυχτοφύλακα» κατά το κλασικό πρότυπο του 19ου αιώνα. Οι νεοφιλελεύθεροι προωθούν συστηματικά ένα μικρό, αλλά ισχυρό κράτος, το οποίο θα είναι σε θέση να συντάσσει και να επιβάλλει το σύνολο των νομικών και πολιτικών κανόνων, που από τη μια μεριά θα πριμοδοτούν τον ανταγωνισμό σε όλες τις σφαίρες της κοινωνίας και από την άλλη θα οχυρώνουν το κράτος απέναντι στις πιέσεις που ασκούν οι ποικίλες «ομάδες συμφερόντων», δηλαδή κυρίως τα συνδικάτα. Το κράτος, σύμφωνα με αυτή την ανάλυση, είναι ισχυρό, όταν μπορεί να επιβάλλει τους κανόνες λειτουργίας της ελεύθερης οικονομίας και αδύναμο, όταν γίνεται έρμαιο των συνδικάτων.

Όσο ο στόχος αυτός επιτυγχάνεται, τόσο η έννοια «κοινωνικά αγαθά» συρρικνώνεται. Αρχικά εγκαταλείφθηκαν όσα από αυτά σχετίζονταν άμεσα με τα δημόσια οικονομικά. Για να μειωθεί ο πληθωρισμός εγκαταλείφθηκε ο στόχος της πλήρους απασχόλησης και για να περιοριστεί το δημόσιο χρέος μειώθηκαν δραστικά οι δημόσιες επενδύσεις.

Ακολούθησαν περικοπές στην ασφάλεια και τη δημόσια υγεία, τις συντάξεις και, εν τέλει, τη δημόσια εκπαίδευση. Όσα, ως τότε θεωρούνταν κοινωνικά αγαθά επιχειρείται πλέον να νοηματοδοτηθούν διαφορετικά, ως ιδιωτικά αγαθά, και να εξαιρεθούν από τον κρατικό προϋπολογισμό.

Στην Ελλάδα, αμιγείς νεοφιλελεύθερες πολιτικές δοκιμάστηκαν αρχικά κατά την τριετία 1990-93 από την κυβέρνηση Κωνσταντίνου Μητσοτάκη, αλλά συνάντησαν ισχυρές κοινωνικές αντιδράσεις, στις οποίες πρωταγωνίστησαν τα σωματεία –κυρίως των άμεσα θιγομένων όπως για παράδειγμα των αστικών συγκοινωνιών– και εγκαταλείφθηκαν από τις επόμενες κυβερνήσεις υπέρ των πολιτικών του «Τρίτου Δρόμου». Παράλληλα, ωστόσο, με αυτές τις εξελίξεις, ξεδιπλώνονταν νέες αναγνώσεις για το ρόλο των συνδικαλιστικών οργανώσεων που αντλούσαν από την παλαιά παράδοση του φιλελευθερισμού και της εξελιξής του, του λεγόμενου «πλουραλισμού». Ανάμεσα σε αυτές, ξεχωρίζει το εγχειρίδιο που εξέδωσε το 2001 ο καθηγητής του Παντείου Γιώργος Μαυρογορδάτος, όπου παρουσιάζονται και πριμοδοτούνται (θεωρητικά και ιστορικά) οι «Ομάδες Πίεσης» ως η κινητήρια δύναμη της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Στο βιβλίο αυτό, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των μισθωτών χάνουν την ιδιαίτερη σημασία τους (ως εκφραστές της αδιόρατης ταξικής πάλης) και γίνονται απλώς κάποιες «ομάδες πίεσης», ανάμεσα σε δεκάδες άλλες (θεσμικές ομάδες όπως οι δικαστικοί, θρησκευτικές οργανώσεις, ενώσεις καταναλωτών, μη κυβερνητικές οργανώσεις, κινήματα όπως το οικολογικό κλπ.), που διά του αέναου ανταγωνισμού τους επηρεάζουν την εξέλιξη των κοινωνικών και πολιτικών πραγμάτων. Η θεωρητική αυτή απομείωση του ιστορικού ρόλου των συνδικάτων ενισχύεται από το γεγονός πως πράγματι στο γύρισμα του 20ού αιώνα προς τον 21ο, εισέρχονται σε τροχιά παρακμής εξαιτίας της συρρίκνωσης του δευτερογενούς τομέα και της αυξανόμενης ανεργίας και επισφάλειας. Η παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008 βρίσκει τις ελληνικές συνδικαλιστικές οργανώσεις αποδυναμωμένες οργανωτικά, ιδεολογικά και θεωρητικά, έτσι που οι αντιστάσεις τους στην επιβληθείσα δια των μνημονίων νεοφιλελεύθερη στροφή υπήρξαν λιγοστές, σπασμωδικές και αναποτελεσματικές.

4.

ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΟΛΟΜΕΛΕΙΑ

Η συζήτηση στην Ολομέλεια κινήθηκε σε δύο άξονες: έναν ιστορικό, και έναν συγχρονικό. Στον ιστορικό επισημάνθηκε η απουσία της έμφυλης διάστασης· του γεγονότος πως για ολόκληρο σχεδόν τον 20ό αιώνα η συμμετοχή των γυναικών στον κόσμο της εργασίας και της συλλογικής δράσης δεν έγινε αντικείμενο έρευνας, ενώ ακόμη και σήμερα, παρότι στο μεταξύ έχουν εκπονηθεί κάποιες μελέτες, αγνοούνται στις σχετικές συζητήσεις και συνόψεις. Πράγματι, η άνθιση του φεμινιστικού κινήματος στην πρώτη μεταπολιτευτική δεκαετία, άφησε το αποτύπωμά της και στις ιστορικές σπουδές. Ιδιαίτερα από τις αρχές της δεκαετίας του 1990, η ιστορία της μισθωτής εργασίας και του εργατικού κινήματος αρχίζει να φωτίζεται και από την οπτική του κοινωνικού φύλου. Ανάμεσα στις πρώτες συστηματικές και αξιόπιστες ιστορικές έρευνες ξεχωρίζει η μελέτη της Έφης Αβδελά για τις γυναίκες που εργάστηκαν στον δημόσιο τομέα στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα (εκδόθηκε το 1990), ενώ από τις μεταγενέστερες η διατριβή της Λήδας Παπαστεφανάκη για την κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά, στο διάστημα 1870 έως 1940 (εκδόθηκε το 2007). Η Παπαστεφανάκη διαπιστώνει εκεί πως ενώ οι εργάτριες στην κλωστοϋφαντουργία ήταν πολλαπλάσιες των εργατών, η σχέση τους με το επάγγελμα ήταν περισσότερο περιστασιακή, η εργασία που επιτελούσαν λιγότερο εξειδικευμένη και οι μισθοί τους πιο χαμηλοί από τους αντίστοιχους των ανδρών. Διαπιστώνει, επίσης, πως οι γυναίκες δεν απείχαν από τη συλλογική δράση, όπως ίσως υποθέταμε, και μάλιστα σε κάποιες κρίσιμες απεργίες του κλάδου μετείχαν εξόχως δυναμικά. Στα σωματεία όμως η παρουσία τους ήταν μικρή, ενώ στις διοικήσεις των σωματείων ελάχιστη, πράγμα που θα πρέπει να αποδοθεί τόσο σε θεσμικούς περιορισμούς όσο και στις κυρίαρχες τότε νοοτροπίες για το ρόλο των γυναικών – αντιλήψεις σύμφωνα με τις οποίες οι γυναίκες έχουν προβάδισμα στην ιδιωτική σφαίρα της οικογένειας, αλλά όχι στη δημόσια της πολιτικής και της οικονομίας.

Στον συγχρονικό της άξονα, η συζήτηση στην Ολομέλεια, επικεντρώθηκε κυρίως στους όρους εργασίας και στη σχέση που αναπτύσσουν με τα σωματεία οι επισφαλώς εργαζόμενοι, το λεγόμενο «πρεκαριάτο». Πρόκειται για ένα διαρκώς αυξανόμενο σώμα εργαζομένων, δίχως εσωτερική ενότητα: εργαζόμενοι με μπλοκάκι, «ενοικιαζόμενοι», μερικής απασχόλησης και άλλες μορφές που κινούνται στις παρυφές της νομιμότητας, η οποία έτσι και αλλιώς μεροληπτεί προκλητικά υπέρ των εργοδοτών.

Ενώ όμως φαινόταν πως μέσα στην οικονομική κρίση και την πανδημία τείνει να παγιωθεί μία γκρίζα εργασιακή ζώνη όπου ανθίζουν η ασυδοσία του εργοδότη, η κατάχρηση του διευθυντικού δικαιώματος και πολλαπλές μορφές εκμετάλλευσης των εργαζομένων, η απρόσμενη κινητοποίηση των «διανομέων» το 2021 έδειξε πως είναι δυνατόν να ξεδιπλωθεί αποτελεσματική δράση ενάντια στη βουλιμία των επιχειρήσεων για ολοένα και μεγαλύτερη απόσπαση υπεραξίας, όπως είναι επίσης δυνατόν να συγκροτηθούν βιώσιμες συνδικαλιστικές δομές που θα διασφαλίσουν τις ελάχιστες έστω προϋποθέσεις αξιοπρεπούς εργασίας. Αλλά αυτό είναι μια τόσο σύγχρονη ιστορία, που ανήκει δικαιωματικά στα πεδία των άλλων κοινωνικών επιστημών: της κοινωνιολογίας, της πολιτικής επιστήμης, της οικονομίας και της κοινωνικής ανθρωπολογίας.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αβδελά, Ε. (1990). *Δημόσιοι υπάλληλοι γένους θηλυκού. Καταμερισμός της εργασίας κατά φύλα στον δημόσιο τομέα, 1908-1950*, Αθήνα: Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος.

Αλεξάτος, Γ. (2019, 4η έκδ.). *Ιστορικό λεξικό του ελληνικού εργατικού κινήματος*, Αθήνα: Κύμα.

Άμπεντροτ, Β. (1976). *Κοινωνική ιστορία του ευρωπαϊκού εργατικού κινήματος*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Βούλγαρης, Γ. (2002). *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974-1990*, Αθήνα: Θεμέλιο

Ζαμπαρλούκου, Σ. (1997). *Κράτος και εργατικός συνδικαλισμός στην Ελλάδα 1936-90*, Αθήνα: Σάκκουλας.

Hill, M. (1993). *The Welfare State in Britain: A Political History since 1945*, Καίμπριτζ: Elgar.

Καμπαγιάννης, Θ. (2007). *Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, 1918-1926*, Αθήνα: Μαρξιστικό βιβλιοπωλείο.

Καρπόζηλος, Κ. (2009). «Συνδικάτα και πολιτική στην Ελλάδα του Εμφυλίου», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Δ1, Αθήνα: Βιβλιόραμα, σελ. 63-103.

Κατσανέβας, Θ. (³1994). *Το σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα*, Αθήνα: Λιβάνης.

Κατσορίδας, Δ. (χ.χ.). *Το εργατικό ζήτημα. Η σύνθεση της εργατικής τάξης στην Ελλάδα και η συνδικαλιστική της εκπροσώπηση*, Αθήνα: ΙΝΕ-ΓΣΕΕ.

Κιούκιας, Δ. (1994). *Οργάνωση συμφερόντων στην Ελλάδα. Ενσωμάτωση και πρόσβαση στο κράτος σε συγκριτική προοπτική*, Αθήνα: Εξάντας.

Κορδάτος, Γ. (1972). *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*, 7η έκδοση, Αθήνα: Μπουκουμάνης.

Κουζής, Γ. (2007). *Τα χαρακτηριστικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος: Αποκλίσεις και συγκλίσεις με τον ευρωπαϊκό χώρο*, Αθήνα: Gutenberg.

Κουκουλές Γ. (1983). *Για μια ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, Εισαγωγή στην παιδαγωγική της ιστορικής έρευνας*, Αθήνα: Οδυσσέας.

— (1984). *Ελληνικά συνδικάτα: Οικονομική αυτοδυναμία και εξάρτηση, 1938-1984*, Αθήνα: Οδυσσέας.

— (1997). «Αναδρομή σ' ένα αμφιλεγόμενο παρελθόν», στο Κούλα Κασιμάτη (επιμ.), *Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στο τέλος του 20ού αιώνα*, Αθήνα: Gutenberg, σελ. 25-84.

Λιβιεράτος, Δ. (1976). *Το ελληνικό εργατικό κίνημα 1918-1923*, Αθήνα: Καρανάσης.

— (1985). *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1923-27)*, Αθήνα: Κομμούνα.

— (1987). *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1927-31)*, Αθήνα: Κομμούνα.

— (1994). *Κοινωνικοί αγώνες στην Ελλάδα (1932-36)*, Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις.

Ιωάννου, Χ. (1989). *Μισθωτή απασχόληση και συνδικαλισμός στην Ελλάδα*, Αθήνα: Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών.

Μαραντζίδης, Ν. «Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στη Θεσσαλονίκη, 1941-1983», στο Γ. Αναστασιάδης κ.ά., *Το εργατικό-συνδικαλιστικό κίνημα της Θεσσαλονίκης. Η ιστορική φυσιογνωμία του*, Θεσσαλονίκη: Εργατικό Κέντρο Θεσσαλονίκης, σελ. 163-300.

Μαυρογορδάτος, Γ. (2001). *Ομάδες πίεσης και δημοκρατία*, Αθήνα: Παττάκης.

— (1988) *Μεταξύ Πιτυοκάμπτη και Προκρούστη, Οι επαγγελματικές οργανώσεις στη σύγχρονη Ελλάδα*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Offe, C. (1993). *Κοινωνία της εργασίας;*, Αθήνα: Νήσος.

Olson, M. (1991). *Η λογική της συλλογικής δράσης*, Αθήνα: Παπαζήσης.

Powell, M. (ed). (1999). *New Labour, New Welfare State?: The 'third way' in British social policy*, Μπρίστολ: Policy Press.

Παπαστεφανάκη, Λ. (2007). *Εργασία, τεχνολογία και φύλο στην ελληνική βιομηχανία. Η κλωστοϋφαντουργία του Πειραιά, 1870-1940*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Σασσούν, Ν. (2001). *Εκατό χρόνια σοσιαλισμού: Η δυτικοευρωπαϊκή αριστερά στον 20ό αιώνα*, 2 τόμοι, Αθήνα: Καστανιώτης.

Σερντεδάκις, Ν. (2007). «Συλλογική δράση και φοιτητικό κίνημα στην περίοδο 1959-1964: δομικές προϋποθέσεις, πολιτικές ευκαιρίες και ερμηνευτικά σχήματα», στο Άλκης Ρήγος κ.ά., *Η "σύντομη" δεκαετία του '60*, Αθήνα: Καστανιώτης, σελ. 241-263.

Σεφεριάδης, Σ. (1998). «Διεκδικητικό κίνημα και πολιτική: Ο ελληνικός συνδικαλισμός πριν από τη δικτατορία (1962-1967)», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 12, σελ. 5-34.

— (2007). «Συλλογικές δράσεις, κινηματικές πρακτικές: Η "σύντομη" δεκαετία του '60 ως "συγκρουσιακός κύκλος"» στο Άλκης Ρήγος, Σεραφείμ Σεφεριάδης και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Η "σύντομη" δεκαετία του '60*, Αθήνα: Καστανιώτης, σελ. 57-77.

Σκληρός, Γ. (1907). *Το κοινωνικόν μας ζήτημα*, Αθήνα.

Φουντανόπουλος, Κ. (χ.χ.). «Μισθωτή εργασία», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Α1, Αθήνα: Βιβλιόραμα, σελ. 87-121.

— (χ.χ.). «Εργασία και εργατικό κίνημα στην Ελλάδα», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τόμ. Β1, Αθήνα: Βιβλιόραμα, σελ. 295-335.

Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.

Ινστιτούτο Εργασίας Γ.Σ.Ε.Ε.
Εμμανουήλ Μπενάκη 71 Α, 106 81, Αθήνα, Τηλ: 210 3327710, Fax: 210 3304452

INE - ΓΣΕΕ www.inegsee.gr info@inegsee.gr

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Επιχειρησιακό Πρόγραμμα
Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού,
Εκπαίδευση και Διά Βίου Μάθηση
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ 2014-2020
ανάπτυξη - εργασία - αλληλεγγύη

ISSN: 2732-9879
ISBN: 978-618-5668-01-3